

VAGYIM MERKOVICS ROZIN

A szibériai őslakossággal kapcsolatos politika újabb tapasztalatai*

A Hanti-Mansi körzet 1 314 200 főt számláló összlakosságának az őshonos lakosság csupán 1,8 százalékát teszi ki. Az 1989. évi össz-szövetségi népszámlálás adatai szerint a körzetben 22 521 hanti, 8 474 mansi, valamint néhány ezer nyenyec és szelkup él. A forradalom előtti időkig az őslakosság főleg a falvakban és az erdőben élt. Falusi környezetben az oroszokhoz asszimilálódtak, az erdőben azonban sikerült megőrizniük hagyományos életmódjukat. A szovjet kormánypolitika (nemzetiségi települések kialakítása, nemzetiségi internátusok a gyerekek számára, oroszosítás, a vallási kultuszok betiltása, az orosz oktatási nyelv bevezetése az iskolákban) oda vezetett, hogy az őslakosság kezdte elveszíteni kulturális önazonosságát, léte minden vonatkozásban válságba jutott. Az erdőben élő vagy a legeltetési állattenyésztéssel foglalkozó őslakosság száma rohamosan csökkent, míg eközben a településeken és a városokban élőké nőtt. Az 1960-70-es években a kőolaj-kitermelés robbanásszerű felfutása egyre inkább nehezítette a rénszarvastenyésztés, a vadászat és halászat feltételeit, sorvasztotta a hagyományos ipar és a mesterségek természetes bázisát. A különböző támogatásoknak - pénzügyi, infrastrukturális fejlesztések stb.- a kedvezőek mellett voltak negatív következményei is: az őshonos népek egyre kevésbé számoltak saját erejükkel, s ezzel egyidejűleg egyre gyorsabban asszimilálódtak. Kialakult a nyelvét és hagyományait elvesztő, a mindennapi élethez és a termeléshez rosszul alkalmazkodó, marginalizált helyzetű őslakos típusa.

A peresztrojka és a reformok azonban új folyamatokat indítottak el. Az őslakosság - nemzeti értelmiségének köszönhetően - fokozatosan fölismerve önálló szubjektum voltát. Ez egybeesett a regionális és helyi hatalmi szervek önállósulásával. Ezek az őslakosok nevében és megbízásából léptek fel, hiszen a körzet nem csupán valamely része Nyugat-Szibériának, hanem a hantik és mansik (osztjások és vogulok) lakóterülete. A hantik és a mansik mozgalmának kibontakozását 1989-ben a *Jugria megmentése* szövetség megalakulása, a finnugor fesztiválok megrendezése (az utolsó 1993 nyarán volt), az 1992 februárjában elfogadott, a Hanti-Mansi autonóm körzet nemzeti birtokainak helyzetéről szóló rendelkezés jelentette. „Mint jogi dokumentum - mondta V. M. Molotkov a *Hantik és mansik megmaradásának útjai* című 1992. évi konferencián - a Rendelkezés, bár 35 cikkelyből áll, nem oldhatja meg minden problémánkat. A dokumentum azonban jogalapot nyújt az őslakosoknak a földek ingyenes, életfogytiglani birtoklására, a fölötté és a nemzeti birtokok fölött való szabad rendelkezésre, lehetőséget teremt a hagyományos életmód, a vadászat, a halászat gyakorlására és a vadontermők gyűjtésére. Módot nyújt a vállalkozói tevékenységre, az ipar fejlesztésére s arra, hogy a közösségi-nemzeti birtokokon megfelelő partnerekkel, például külföldi cégekkel vegyesvállalatokat hozzanak létre a természeti kincsek feldolgozására, s a későbbiekben az ásványi javak kitermelésére”.¹

Az említett konferencia résztvevőinek többsége az őslakos bennszülött népek teljes önigazgatása (s nem egyszerűen az autonómia) mellett foglalt állást, és kérte a gyerekek hazahozatalát az internátusokból. Kérték, hogy legyen nagyobb befolyásuk (például vétőjoguk) a létüket veszélyeztető hatalmi és gazdasági szervek döntéseire. A nemzeti értelmiség egy kis csoportja J. Vella nyenyec költővel az élen meghirdette a „vissza az erdőbe”, azaz a hagyományos életmód programját. Mások azt ajánlották, hogy mondjanak le az állami támogatásokról, mivel azok megzavarják a hantik és mansik gondolkodását, és hozzászoktatják őket a könyöradományokhoz, az élősdi léthez. A *Sztarh* című folyóirat főszerkesztője, I. Sesztalov így ír: „Megaláztak és térdre kényszerítettek vagyunk. Arra kényszerítettek, hogy könyörgően nyújtsuk ki kezünket. A büszke északi szív azonban

elutasítja a megalázó könyöradományokat. Vicsorítani vagyunk kénytelenek, ellen kell állnunk szóval, kiáltással és könnyel. Reménykednünk kell Torum, a felső és az alsó emberek megértésében. De az emberek (a felsők és az alsók) a peresztrojkával vannak elfoglalva. Egyesek a Fényes Jövőt ígérik, mások lerombolják azt, amit építettünk, s ismét mások a kommercialitás lakomáján ülnek tort. Bennünket pedig gátolnak a vadászatban és a rénszarvastenyésztésben. Gátolják az életünket. Gátolnak abban, hogy harmóniában éljünk Torummal, a Vízzel és a Földdel; abban, hogy békességben éljünk a Természettel. Önmagunkkal. Ezzel pedig önmagunkat veszéjtjük el. Nagy baj, hogy Hanti-Mansi-vidék őslakóinak jelentős része lumpenizálódott, folyton a fentről érkező adományokra vár. Ráadásul az úgynevezett nemzeti értelmiség egy része, amely nem hordozója a nyelvnek és a kultúrának, ám folyton arról beszél, átpolitizálódott. Az adminisztrációs klikkhez csatlakozva igen erősen gátolja a hantikát és a mansikat abban, hogy visszatérjenek a természethez, Észak népeinek hagyományos életmódjához.”² Az idézett szöveg a helyzet józan értékelésének (az őslakosok jelentős része lumpenizálódott, a nemzeti értelmiség egy része átpolitizálódott) és az utópisztikus ideálok (vissza a természethez és a hagyományos életmódhoz) keveredésének példája. I. Sesztalov felhívása, hogy ne akadályozzák az őslakos bennszülöttek életét, ma aligha megvalósítható. Vizsgáljuk meg ennek okait.

Az „Obi panoráma” expedíciójának beszámolóí megerősítik azt a más kutatások által is alátámasztott tény, hogy az őshonos lakosság jelentős része átesett a russzifikáción (gyakorlatilag teljesen elhagyta nyelvét és szokásait), vagy pedig kulturális és pszichikai értelemben leépült. Az utóbbiról tanúskodik az alkoholizmus, a munkanélküliség, az öngyilkosságok magas aránya, az elhanyagolt gazdaságok és az alacsony életszínvonal. Az őslakosoknak csupán a kisebbik része őrzi a hagyományoshoz közeli életformát, azaz ők azok, akik kizárólagosan vadászattal, halászáttal, rénszarvastenyésztéssel vagy a vadontermő növények gyűjtésével foglalkoznak. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a hagyományos életmód feltételei jelentősen romlottak. Drasztikusan csökkent a rénszarvasok, a halak és a vadak száma, s egyre kisebb területre korlátozódnak a vadászatra, halászatra és rénszarvastenyésztésre alkalmas érintetlen erdők és folyók. Gyakorlatilag minden rénszarvastenyésztő gazdaságban csökkent az állomány, de egyre kevesebb halat fognak ki a folyókból is, főleg az értékesebb fajokból.

A térség iparosítása, különösen a kőolaj- és gázkitermelés lehetetlenné teszi a harmonikus együttélést a természettel. A folyók és a talaj elszennyezése, a talaj vékony felső rétegének megbontása (a teherszállításra alkalmas utak építése és a teherforgalom) a kőolaj- és gázipari munkások barbár magatartása megnehezítik az őslakosoknak azon szándékát, hogy visszatérjenek hagyományos életmódjukhoz.

Van még egy, nem kevésbé fontos körülmény. A modern civilizáció idején, más kultúrák hatásának közegében nehéz fenntartani az őslakosság kulturális hagyományait. A felmérés kimutatta, hogy a fiatalok már egyáltalán nem kívánnak visszatérni őseik hagyományos és szigorúbb életmódjához, nincs kedvük a gazdálkodáshoz, jobb esetben előnyben részesítik a „hagyományos életmód modernizált változatát”, azaz használják a villamosságot és az új technikát, teljes mértékben igénybe veszik a kulturális és oktatási szolgáltatásokat, az orvosi ellátást. Természetesen lehetne kísérletezni a rezervátumokkal, ez azonban korántsem oldaná meg a gondokat: ellenkezőleg, a mesterséges bezárkózás felgyorsítaná a hagyományos kultúra elhalását. Nehéz meghatározni, hogy a két változat közül melyik a rosszabb: az erőszakos „civilizálás”, amelynek távlati perspektívájaként az őslakosok beolvadnak „az orosz népek baráti családjába”, avagy nyílt vagy álcázott rezervátumok létrehozása. (A nemzetiségi alapon való telepítés elve!) Külföldön az őshonos lakosság földbirtokjogának kérdését - az asszimilációs stratégiát előtérbe helyezve - kompenzáció fizetésével oldották meg. Jogi értelemben ez nem feltételezi az őslakosság bármiféle sajátos státusát, az oktatásban megmarad az internátusi rendszer, amely nemcsak a szülőktől, hanem a

hagyományos életmódtól és a saját kultúrájától is elszakítja a gyerekeket. Ennek következményeként az őslakosság jelentős része ténylegesen elveszíti nyelvi és kulturális sajátosságait, etnikai hovatartozását pusztán önmegnevezésében őrzi meg. Összességében azonban az ilyen politikát még sehol sem övezte teljes siker.

Oroszország politikája ebben a kérdésben háromféle megközelítési mód között ingadozik. Az egyik az őslakosság *integrálása*. Célja: kulturális önazonosságuk megőrzése mellett az érintettek teljes jogú részvétele a létező szociális-gazdasági struktúrákban. A másik megközelítés *a nemzeti és etnikai autonómiák kiépítése*, amely a szuverenitás magas fokát feltételezi. Az autonómiák ebben az esetben a föderáció egyenjogú szubjektumai, amelyek elismerik az őslakosság jogait és kultúrájának egyediségét. A harmadik megközelítési mód *a paternalizmus*, amely segélyeket, gyámkodást, dotációkat, és különböző fejlesztési programokat kínál. Az integrációs és az autonomista elképzelések előnye, hogy nagyobb aktivitásra ösztönzik az őslakosságot. Arra, hogy bekapcsolódjanak a modern struktúrákba és folyamatokba, például a választásokba, hogy felvételizzenek a tanintézményekbe, s hogy korszerű szakmákat sajátítsanak el. Az integrációs megközelítés hiányossága abban rejlik, hogy az őslakosokat tőlük idegen életvitel, törvények és szabályok elfogadására kényszeríti, olyanokra amelyekre ők képtelenek, vagy rosszul felkészültek. Ugyanez vonatkozik a nemzeti-etnikai autonómiára is. Általános tapasztalat, hogy az őslakosság sem az igazgatási, sem a gazdasági szférában nem versenyképes az etnikai többséggel. Éppen erre hivatkoznak azok, akik Sesztalov szavaival „csatlakoztak az adminisztrációs klikkhez”. A paternalizmus módszerének hibáit már említettük: befagyasztja a kezdeményezőkézséget, s erősen kérdésessé teszi a létezés értelmét.

Mit mutatnak az „Obi panoráma” kutatásának anyagai? Az őslakosság minden gazdasága támogatott és veszteséges. Vonatkozik ez a halászatra, a rénszarvastenyésztésre, a fakitermelésre és a vadontermők gyűjtésére is. A hantik, a mansik, a szelkupok és a nyenyeczek életmódja - egy elhanyagolható, halászat és rénszarvastenyésztéssel foglalkozó kisebbséget leszámítva - semmiben sem különbözik a falusi lakosságtól, azaz Szibéria és Észak vonatkozásában az oroszokétól. Az emberek valahol dolgoznak, rendelkeznek valamiféle háztájjal (elsősorban burgonyát termesztenek), szezonmunkában halásznak, bogyókat és gombát gyűjtenek. Néhány család tehenet, ritkábban bányát tart.

Nagy biztonsággal állítható, hogy az őslakosok által lakott körzet marginalizált helyzetben van. Erről több mozzanat tanúskodik. A körzet őslakosai és az oroszok is - nemre való tekintet nélkül - sokat isznak. Sőt, egész családok isznak.³ A hantik és a mansik csak a saját falujukban érzik biztonságban magukat. Azok, akik tanulmányi célból vagy más okokból idegen városokba, idegen régiókba utaznak, törvényszerűen mind hazatérnek. Az őslakosok nagyon rosszul tájékozódnak a korszerű termelésben; a szociális, politikai helyzetekben, nem értik az országban végbemenő változásokat. A gazdaságok vezetői is csak homályos képzetekkel bírnak az igazgatás és a termelési technológiák modern formáiról. Az őslakók tudati szintje eklektikus: egyszerre hisznek a pogány szellemekben és istenekben, Krisztusban, valamint a természeti folyamatokban. A pogány hit akadályozza a hantik és a mansikat a korszerű termelési technológiák elsajátításában. Meglehetősen gyors ütemben halad az őslakosság asszimilációja. Ez annak a következménye, hogy a hanti és mansi nők szívesen mennek férjhez oroszokhoz, ukránokhoz vagy nyenyeczekhez. Lényegesen kisebb azoknak a házasságoknak a száma, amikor orosz nők mennek férjhez hanti vagy mansi férfikhoz. Sok őslakos nem ismeri az anyanyelvét. Végezetül: szinte jellemvonásukká vált a gyámolítottak mentalitása, a hatóságoktól érkező, gyakorta igen jelentős támogatást a világ legtermészetesebb dolgának tekintik.

Figyelmet érdemelnek az orosz szakembereknek az őslakosokról alkotott véleménye. „Ezek nagy gyerekek - hallottuk nemegyszer. - Képtelenek vezetni a gazdaságukat s megújítani alapjában már tönkretett kultúrájukat. A segítségünk nélkül még azokat a

feladatokat sem oldanak meg, amelyeket önmaguk tűztek ki maguk elé”. Ezzel kapcsolatban érdeklődtünk az őslakosok gyerekeinek képességeiről. A tanítók nagy többsége állította, hogy az internátusokban és az iskolákban a hanti és a mansi gyerekek előmenetel tekintetében alulmaradnak osztálytársaikkal szemben. Meglehetősen jól boldogulnak a humán tárgyakkal, ám annál nagyobb nehézséget okoznak nekik az egzakttantárgyak. A hanti és mansi gyerekek között, az oroszokkal összehasonlítva jóval magasabbak a pszichikai és a fizikai deviancia tünetei. Különösen az erősen italozó szülők gyerekein figyelhető ez meg. Lempino település iskolájának igazgatója, E. A. Sztolova úgy véli, hogy mindegyik hanti gyerekkel speciális program keretében egyenként kellene foglalkozni. Ezt a véleményét más orosz pedagógusok is osztják. Sokan vallják azt a felfogást, hogy a hanti és mansi gyerekek olyan oktatási programokat igényelnek, amelyek az őslakos életmódra okítanak, ezért számukra nem feltétlenül fontos az, hogy 9 vagy 10 évig tanuljanak. Akinek erre van igénye, természetesen élhet vele, a többieket azonban gyorsított iskolai program keretében kellene oktatni.

*

Álljunk meg a nemzeti birtokok problémájánál. A körzetben azon túl, hogy elfogadták *A nemzeti birtokokról szóló rendelkezést*, már a birtoktérképeket is összeállították. Jelenleg már folyik a birtokátadás, azonban itt is számos probléma mutatkozik. Egy sor járásban, például a berezovszkijiban az adminisztráció, mivel a folyamat bizonyíthatóan nélkülözi az átgondoltságot, gátolja az átadást.

A legnagyobb gondot az ugyanezen földeken vadászó orosz ajkú lakosság jelenti. Ők is kezdenek igényt bejelenteni a „saját” földekre és mezőkre. A *Rendelés* kimondja, hogy nemzeti birtokokat azok igényelhetnek, akik a rénszarvastenyésztéssel, halászattal, vadászattal, vadontermők gyűjtésével életmódszerűen foglalkoznak. Ilyen megközelítésben a birtokot megkaphatja a hanti, a mansi, de akár az orosz is. A gyakorlatban azonban a birtokokat a hantik és a mansik kapják. Ennek következményeként az orosz ajkú lakosság körében növekszik az elégedetlenség. Efféle megjegyzéseket hallottunk: „Ezt a rendelkezést csak azért vezették be, hogy összeveszejtsék az embereket”. Szalómán a helyzet a kriminalitás határát súrolja. Néhány orosz szakember úgy véli, hogy a birtokok megilletik az őslakosokat, ugyanakkor hangoztatják hogy tekintettel kell lenni az orosz ajkúak érdekeire is.

A másik probléma: ki tekinthető őslakosnak? Csak a százszázalékos hanti és mansi, vagy a vegyes házasságokból született, 50 vagy 25 százalékban őslakosok is ide tartoznak? Szóba jöhet a következő változat is: őslakos az, aki annak vallja magát, azaz, az önidentifikálásnál ezt teszi az első helyre. Van egy másik megközelítés is: őslakos az, aki mindenkinél előbb érkezett az adott földre. Ami az orosz ajkú lakosságot illeti - száműzöttek, szakemberek, gáz- és olajipari dolgozók más régiók migránsai - , ők a 20. században telepedtek le a körzetben, így ők is őslakóknak számítanak. Ezek után önkéntelenül fölvetődik a kérdés: miért ne illetné meg a nemzeti földek az orosz őslakosságot is?

A harmadik probléma az, vajon feltétlenül át kell-e adni a nemzeti birtokokat azoknak, akik - mivel elődeik itt éltek és vadásztak - a rendelkezés értelmében jogosultak a földre, ugyanakkor nem élnek és nem is akarnak élni a hagyományos életmód szerint. Ezek az emberek hamar megértették, hogy a nemzeti birtok olyan mozdíthatatlan magántulajdon, amelyből „pénzt lehet csinálni”. Erre máris akadnak példák. Szalómán például néhány hanti Burán típusú hójáróért, pénzért és vodkáért nemzeti birtokaikon lévő erdeit eladta az erdőgazdaságnak, mely azokat azonnal kivágatta. A berezovszkiji járásban csak azoknak a hantiknak és mansiknak adják át a nemzeti birtokokat, akik garantálják, hogy a hagyományos életmód szerint fognak élni. Erre azonban elég kevés példa akad.

Van még egy probléma: a föderációs és a körzeti törvények különböző módon rendelkeznek a földről és a természeti erőforrásokról. Nevezetesen, az erdőket és minden

hasznos ásványt (gáz, kőolaj, szén) a föderációs jogfelfogás össznépi tulajdonnak tekinti. S itt mindjárt adódnak az ellentétek: a nemzetségi birtokon lévő erdő, a hasznos ásványok törvényes tulajdonosukat, a hantikát, mansikat, ritkábban az oroszokat illetik meg; a másik felfogás szerint a Föderáció tulajdonában vannak. A nemzetségi birtokkal rendelkező őslakos, ha akarná, sem tudná eladni az erdejét, vagy nem állíthatna fel egy fűrőtornyot, ugyanakkor az állami intézményeknek jogukban áll gazdálkodniuk a földjén.

*

Megvizsgáljuk az őslakosságot érintő megfelelő politika kidolgozásának feltételeit. Ehhez az alábbi tényezőket kell figyelembe vennünk: 1) az őslakos népek megújulásáért és a jogaik érvényesítéséért kibontakozott széles körű mozgalmakat; 2) a jelenlegi életkörülményeket és a valóságos folyamatokat (a régió szociális-gazdasági fejlődése és az őshonos lakosság asszimilációja és degradálódása); 3) az őslakosságon belül mutatkozó különbözőségeket (itt az alábbi rétegeket kell figyelembe venni: az orosz kultúra felé orientálódókat, a hagyományos kultúra és a hagyományos gazdálkodási módok híveit és a degradálódott nemzeti értelmiséget); a politikaformáló személyek eszményeit és érdekeit.

Kultúrszociológiai szempontból az őslakos népek megújulási mozgalma az azonosulásnak azt a folyamatát jelenti, amely feltétlenül szükséges a megmaradásukhoz a jelenlegi ipari vagy a posztindusztriális társadalomban. Pszichológiai értelemben a személyiség önidentifikálása az egyén stabilitásának és fejlődőképességének előfeltétele. Gyakorlatilag ezeknek a népeknek történelmi újjászületéséről, kulturális megújulásáról, sajátosságaik és hagyományaik feltámasztásáról van szó. Arról, hogy elsajátíthassák az önállóság és az önrendelkezés módszereit, fejleszthessék kultúrájukat és művészetüket, megújíthassák nyelvi hagyományaikat és hagyományörző életmódjukat. Számolnunk kell a kísérőjelenséggel is, hogy az önazonosítás első lépéseit az idegen etnikumokkal való szembenállás jellemzi.

A Hanti-Mansi autonóm körzet népei, a hantik és a mansik önmeghatározásukat három kulturális és hagyományörző szinten próbálják megvalósítani. Az első a pogány-mitológiai szint: a szellemekben, totemekben, istenekben való hit. Kultusza van az elsősorban tárgyi és szimbolikus áldozati szertartásoknak és az ilyen világnépek megfelelő hagyományos életmódnak. A második a finnugor népek közösségéhez való tartozás tudata. A harmadik szint Szibéria és az Ural legősibb népeinek hagyományaihoz való ragaszkodás, azaz közösségvállalás e térség más népeivel. Az önmeghatározást szolgálják a különböző kutatások és az irodalom (hanti és mansi mesék, legendák publikálása, a finnugor, a hanti, a mansi népek és Szibéria történelméről, kultúrájáról szóló könyvek kiadása), valamint a finnugor népek 1992 decemberében és 1993 júniusában megrendezett fesztiválja. Ugyanezt a célt szolgálják a körzet újabban létrehozott múzeumai és az elmúlt évben megnyílt Észak Népei Megújulásának Intézete. Ezen erőfeszítések második foka a hanti és a mansi nyelv iskolai oktatásának bevezetése, a hagyományos mesterségek és a nemzeti kultúra megújítása. A harmadik irányzat az önállóság különböző lépcsőfokait próbálja megvalósítani: az autonómiát, a helyi önrendelkezést, valamint a nemzeti települések kialakítását. A negyedik elképzelés a gazdasági előfeltételek megteremtését tartja fontosnak. Ezeket a nemzetségi birtokok visszaadásával és gazdasági programok beindításával kívánja megvalósítani.

Mindezen erőfeszítések a körzet őslakosságának megújulását, az identitás feltételeinek megteremtését szolgálják. Felvetődhet azonban a kérdés: mennyire hatékonyak ezek a kísérletek, s lehetséges-e egyáltalán a megújulás? Bizonyos mértékig ez saját erőinktől is függ (mennyiben tudjuk segíteni a megújulás folyamatát), de függ maguktól az őslakóktól is. Van-e erre elegendő szellemi erőterhelésük, s kívánnak-e ezért tenni is valamit? Összességében a nemzeti értelmiség készen áll erre; reménykedésre tehát van ok. Erre egyetlen példát hozunk fel. Még az eloroszosodott hantiknál és mansiknál is megfigyelhettük

a pogány mitológia elemeinek szívós továbbélését. Sőt, az orosz lakosságnak az a része, amely a hagyományos halászó-vadászó életmódot folytatja, teljes érintetlenségében átveszi az őslakosok viselkedésformáit. A vadászat és a halászat megkezdése előtt az oroszok a hantikkal és a mansikkal együtt áldoznak a hely védőistenének vagy védőszellemének. Természetesen nem véres áldozatokról van szó - ez lehet például egy bögre vodka is, mindamelllett mindenki tisztában van vele, hogy az a szellemé vagy az istené, amely ennek fejében biztosítja a megfelelő zsákmányt.

Figyelembe kell venni azonban a társadalmi és gazdasági élet realitásait, valamint az őslakosok gyors adaptálódását a korszerű civilizáció nyújtotta kényelemhez, még ha tisztában is vagyunk annak káros hatásaival. Előbb azonban szóljunk a régiónak azokról a sajátságos problémáiról, amelyek meghatározói a társadalmi és gazdasági életnek.

A szigorú kontinentális szibériai klíma és Észak közelsége a körzet egész élettevékenységét idényjellegűvé teszi. A nyár a bogyók, gombák, mogyorók szedésének ideje, ekkor halásznak és raktározzák el a halakat, s ez a szénagyűjtés évszaka is. A tél a vadászat, a jég alatti halászat és a házimunka idénye. Nyáron sok járást kötnek össze az Ob, az Irtis és mellékfolyóik, télen pedig a téli csapások teremtik meg az összeköttetést a körzet járásai, valamint a Nagy Föld között. A körzet élettevékenysége, a közlekedés lehetőségei egyértelműen az évszakoktól függnék. Az idényjellegű életmód a nagyvárosokban, Nyiznyevartovszkban, Szurgutban és Megionban már kevésbé meghatározó.

A Hanti-Mansi autonóm körzet, hasonlóan Szibéria és Észak egyéb régióihoz, még egy másik fontos sajátossággal bír: a civilizáció által még érintetlen, hatalmas területein - egy részük erdő és mocsár - a nagy folyók és mellékfolyóik völgyében szétszórt települései, városai között gyenge az összeköttetés. Nehéz lenne infrastrukturális hálóról, utakról, városokat övező agglomerációról, gyákról és gazdaságokról beszélni. A régió közlekedési útjai és villamosvezetékei elsősorban nem a városok és más lakott települések közötti összeköttetést, sokkal inkább a kőolaj- és gázkitermelés érdekeit szolgálják. Az utakat és a vezetékeket a lakosság alig használja.

Ilyen értelemben egyelőre nehéz a térség egységes szociális-gazdasági organizmusáról beszélni. A körzet határait annak idején eléggé esetlegesen jelölték ki. Most, hogy a körzet önálló költségvetéshez jutott, ki kell alakulnia a vezetés új minőségének és kultúrájának. A helyi adminisztráció tanulja a költségvetés-kezelés technikáját, az infláció elleni védekezést, és igyekszik 50-100 esztendőre előre gondolkodni, azokra az időkre, amikor elapadhatnak a gáz- és kőolajforrások.⁴ Nagy erőfeszítésekkel igyekeznek *a régiót megformálni*. A művi beavatkozás, a mégoly jó szándékú lépések azonban nem elegendők. Itt a negyvenes-ötvenes években nem túlságosan nagy, ráfizetés nélküli kolhozok és szovhozok működtek. Viszonylag jól fejlődött az állat- és lótenyésztés, valamint a zöldségtermesztés. Gabonatermesztésben ezek a gazdaságok jó eredményeket értek el, kenyérből önellátók voltak.

Hruscsov idejében, a hatvanas években beköszöntött az összevonások kora. Egyesültek a kolhozok és a szovhozok, de még egyes települések is, ez azonban nem bizonyult hasznos lépésnek. Abbahagyták a gabonatermesztést, az állatszaporulat meredeken zuhant, a lótenyésztés teljesen megszűnt, s gyakorlatilag az összes gazdaság ráfizetésessé vált. A gazdaságok egyesítésének erőltetése ellentmondott a fejlődés logikájának, felborította a természetes gazdasági kapcsolatokat és viszonyokat. Ezek destruktív erőfeszítések voltak. Azokat a törekvéseket, amelyek megfelelnek a gazdaság fejlődési logikájának gazdaságilag kompatibiliseknek nevezzük. Az ökológia s a kultúra szférájában is beszélhetünk ilyen jelenségekről. Amikor az őslakosok gyerekeit internátusokba vitték, s a szülőket a jurtákból nagyobb településekre költöztették, ezek a folyamatok destruktívak és kultúraellenesek voltak. Környezetellenesek a geológusok és a kőolajmunkások tavakat és a mocsarakat szennyező cselekedetei.

A régiófejlesztő programok csak abban az esetben lesznek hasznosak, ha összhangba kerülnek a helyi gazdasággal, ökológiával és kultúrával. Merészebben kell tehát tevékenykedniük a helyi önkormányzatoknak, hiszen a földhöz juttatott emberek csak akkor fognak felelősséget érezni birtokaik iránt, ha lehetőséget kapnak kincseinek kiaknázására. Nemcsak szavakban, hanem főként tettekben kell elismerni és támogatni a területekért felelős szubjektumokat. A helyi hatalmat, az őslakos népek újjászületéséért küzdő nemzeti mozgalmakat, a vállalkozók szövetségeit, a társadalmi szövetségeket és alapítványokat. Végezetül, ilyen hatalmas térség fejlesztése elképzelhetetlen egy sajátos regionális program kidolgozása és megvalósítása nélkül.

Akikkel csak beszéltünk, akár oroszokkal, akár őslakosokkal, mindenki azt állította, hogy a fiatalság, de a felnőttek jelentős része sem akar visszatérni az elektromosságot és a korszerű szolgáltatásokat nélkülöző erdei életmódhoz. A hagyományos életmód- és gazdálkodás itt-ott fennmaradt emlékeit vagy az öregek ezekről szóló elbeszéléseit a lakosság nagy része olyan anakronizmusnak tekinti, amely már nem felel meg a mai igényeknek. Abban reménykedni, hogy a Hanti-Mansi körzetben újjáéleszthető a természeti vagy a hagyományos gazdálkodás, hiábavaló vágyakozás. Ennek ma minden ellentmond: a kitermelő- és feldolgozóipar, a kommunikáció terjedése s ezek hozadéka, a modern életmód. Kanada és a skandináv országok a fejlődés más példáját mutatják. Ott a farmergazdaságok ökológiai szempontból tiszta termelési technológiákat alkalmaznak, az életkörülmények komfortosak és esztétikusak, fejlett a kommunikációs és az úthálózat, működnek a különböző szolgáltatások. Átgondolt programok szolgálják az erdők és a vizek tisztaságát, a Vad- és halállomány megmaradását. Ahhoz, hogy ezt a példát követhessük, sok befektetésre, más munkakultúrára s más élet- és természetfelfogásra lenne szükség. A régió természeti adottságai ehhez meglelnének, ám a munkakultúra javításán, a természethez való viszony gyökeres megváltoztatásán még sokat kell dolgoznunk.

Hogyan kezeljük a heterogén összetételű őslakosságot? Az előbbieken már felsoroltuk azt, hogy milyen rétegekből tevődnek össze. Természetes, hogy a különböző csoportokhoz különböző módon kell közelítenünk. A lakosság válságba került rétegei az oktatási szférában, a munkahelyeken való elhelyezkedésben, speciális önrehabilitációs klubok szervezésében, a betegségmegelőzésben stb. különféle rehabilitációs programokat igényelnek. Az orosz kultúra és életmód felé orientálódókat elsősorban a történelmi tudat újraépítésében kell segíteni: Meg kell ismertetni őket népük nyelvvel és kultúrájával, meg kell teremteni azt a lehetőséget, hogy ráébredjenek hanti vagy mansi származásukra. Ezt a feladatot szolgálhatják az őslakos kultúrát bemutató múzeumok, az irodalom, a nemzeti környezet látható és érzékelhető elemei. A lakosság harmadik rétege nem csak a kulturális és történelmi tudat rehabilitálásában szorul segítségre, ugyanilyen nagy szüksége van a korszerű környezetbarát farmergazdálkodás programjainak megszervezésére is. Végezetül: az aktív nemzeti értelmiség kezdeményezéseit nem gátolni, hanem bátorítani kell.

Az utolsó mozzanat, amit figyelembe kell vennünk: az őslakossággal foglalkozó politikusok eszmeisége és érdekei. Az őslakosokkal szembeni helyes és igazságos magatartás kialakítása nem csupán az érintett etnikumok problémája, ez az orosz nép és a fiatal orosz államiság nagy feladata is, amely fölveti az új típusú politizálás kérdését is. Meg kell tanulni más népek jogainak elismerését, lehetőség szerint kárpótlást kell nyújtani a szovjethatalom időszakában veszteségeket szenvedett népeknek, a hantiknak és a mansiknak, valamint a száműzötteknek. Ha alkalmazni akarjuk a humanisztikus értékeket képviselő nemzetközi normát és jogot, el kell ismernünk az őslakosság jogát az ilyen vagy olyan formában megvalósuló autonómiára, vagy akár államiságra is. Összességében egyet kell értenünk azzal a felfogással, mely szerint a nagy orosz népnek bátorságot kell mutatnia abban, hogy elismeri: a szovjet struktúrák keretein belül kis népeket semmisített meg. Ezért azoknak,

amelyek még fennmaradtak, segítséget kell nyújtania az emberhez méltó élet és a kulturális autonómia kialakításában.

A hantik, a mansik és az őslakó oroszok történelme és hagyományai a regionális kultúra elvitathatatlan része, annak újjáélesztése, támogatása és fejlesztése nélkül értelmetlenné és kilátástalanná válik a térség jövője is.

Oroszország nagyvárosai, Moszkva, Pétervár kulturális igényeivel összehasonlítva a régió őslakóinak és orosz ajkú lakosságának az igényei igen alacsonyok és szegényesek. Jelentheti-e ez azt, hogy nincs szükség a kulturális intézmények hálózatának fejlesztésére, a lakossági szolgáltatások bővítésére? Nézetünk szerint nem. Először: amikor nincs mód a kulturális igények kielégítésére - s a körzet erre ékes példa -, akkor azok eleve föl sem merülnek, rejtve maradnak. Ezek azonban valójában létező igények. Ilyen, a lakosság egészét jellemző igény a társasági élet iránti óhaj, amely a különböző rétegeknél más és más módon jelentkezik. Például a kereskedőknél érzékelhető az operetthez, a melodramához, a szentimentális költészethez való vonzódás. Köreikben igény van a klubokra, a kávézókra, a szabadidő kulturált eltöltésére s arra, hogy gyerekeiket sportoltassák, zenére taníttassák. Másodszor: ha a magas vagy alacsony, nyílt vagy rejtett igényeket nem a kultúra szférájában elégítjük ki, akkor azok más kitörési pontokat keresnek és találnak. Az italozást vagy a kiskorúak bandákba verődését értjük ezen. Harmadszor: a kultúra a személyiség fejlesztésének olyan eszköze, amely az egyént új élettevékenységi formák elsajátításához s új kulturális igények felkeltéséhez, kulturális szintjének felemeléséhez is elvezetheti. Már csak ezért is szükséges a kulturális intézmények és szolgáltatások hálózatának intenzív fejlesztése. A meglehetősen magas kulturális igényekkel jellemezhető értelmiség érzi is ennek hiányát: szellemi igényeit gyakorlatilag nincs hol kielégítenie. Az értelmiség a térség kulturális elitje, tőle függ a regionális kultúra és az oktatás színvonala. A városokban és a nagyobb településeken az őslakos értelmiség szövetségeinek megszervezésével, valamint a szabadidő kulturált eltöltésére alkalmas speciális klubok kialakításával szükséges támogatni a régió értelmiségét.

Az őslakos vagy egyáltalán a regionális kultúra fejlesztésének egyik fontos eleme, jobb kifejezés híján *a kultúra felmutatása*, pontosabban a különböző kultúrák és életmódoké. Igény erre az utóbbi tíz esztendőben kezdett mutatkozni. A különböző kultúrák (bennszülött őslakos, őslakos orosz, városi, regionális) és életmódok felmutatására már csak azért is szükség van, mivel erőteljesen fejlődnek a különböző kultúrákat és életmódokat megtestesítő területi szubjektumok, s az előző (szocialista) ideológiai sémák és értékek válságának idején megnő a jelentősége a saját értékek kibontakoztatásának. Jó lenne kiküszöbölni annak a lehetőségét, hogy ez az önformálódás ne az önazonosság ismeretének hiányában menjen végbe. Azaz, a folyamat alanyai legyenek tisztában származásukkal, népük hagyományaival, ismerjék helyi közösségüket és hazájukat. Más szavakkal: találják meg nemzeti identitásukat. A kultúra és az életmód fel- és bemutatása nem jelentheti csupán sajátosságaik és történelmük demonstrálását. Fontos, hogy összehasonlítsák más kultúrákkal és életformákkal, s hogy feltárják sajátos fejlődésének perspektíváit. Azok a múzeumok, amelyeket Varjegan (J. Vella és A. Ajvaszeda hozták létre), Ruszkinszk (A. Jadrosnyikov alapította) és Ugut (az itteni *Torum Maa* múzeumot P. Bahlikova hozta létre) településeken megismertünk, egyéb feladataik mellett legkevesebb három kultúrát, elsősorban a bennszülött őslakosságot, az őshonos orosz lakosságot mutatják be, de láthatók a szovjet életforma emlékei is.

A Hanti-Mansi autonóm körzet őslakossága szempontjából rendkívül fontos a kulturális *reneszánsz*. Ez együtt jár az őslakosság kultúrájának bemutatásával, de nem szorítkozhat csupán erre. Az őslakos kultúra reneszánsza mellett fontos feladat az bennszülött őslakos művészet és az abból táplálkozó mesterségek fejlesztése, a nemzeti humán- és szakértelmiség képzése, valamint ünnepek és fesztiválok megrendezése.

Úgy véljük, hogy a kultúra fentebb említett funkcióinak az *ember cselekedeteinek összhangját kell szolgálniuk környezetvédelmi, gazdasági és kulturális vonatkozásban*.

Nem kevésbé fontos elv a kulturális együttműködés, a pluralizmus és a párbeszéd eszméjének támogatása. „A kultúra a határokon fekszik”- mondta M. Bahtyin, a jeles filozófus. Ebben az értelmezésben természetesen nem földrajzi, hanem funkcionális határokról van szó, azaz a kultúrák találkozásáról, párbeszédéről, távolságtartásáról, vagy éppen egymáshoz való közeledéséről stb. A térségben éppen ilyen a helyzet: erősen hatnak egymásra a különböző kultúrák, magas az (oroszok és hantik, oroszok és mansik, oroszok és tatárok stb. közötti) vegyes házasságok száma. A hatás itt kétirányú: egyfelől a kölcsönös segítőkészség, másfelől a feszültségek és a problémák. A bennszülött őslakos és őshonos orosz lakosság, de az értelmiség is például elégedetlen azokkal a földtulajdonosokkal, akik bérbe adják birtokaikat. „Barbár módon viszonyulnak az őslakossághoz és a természethez” - mondják. Az őshonos oroszok elégedetlenek azzal, hogy elsősorban a bennszülött őslakosság kapja a nemzeti birtokokat. A hantik nem mindig barátságosak a mansikkal, a mansik és a hantik a nyenyecekkel. Bizonyára meg lehet szüntetni ezeket a kellemetlen jelenségeket. Ehhez azonban ismerni kell mások kultúráját, meg kell érteni, hogy egyik sem alávalóbbá másiknál, pusztán más világról van szó. Más kultúrák ismerete és megértése gazdagítja a sajátunkat, s napjainkban ettől szinte nincs is fontosabb felismerés. Békében élni, megérteni egymást, elsajátítani a kompromisszumkötés tudományát, csak ilyen módon lehetséges.

Fordította: Tóth István

Jegyzetek

* A tanulmány az úgynevezett *Obi körkép* című tudományos-kutató expedíció tapasztalatait dolgozza fel. Az expedíciót a Hanti-Mansi körzet kulturális és tudományos igazgatásának szervezésében az Orosz Föderáció Kulturális Minisztériuma támogatta; a kutatásban az *Architektúra és a kulturális politika* elnevezésű tudományos-konzultatív hivatal moszkvai tudományos munkatársai vettek részt.

- 1 „A hantik és mansik megmaradásának útjai” című nemzetközi konferencia. Hanti-Manszijszk 1993.
- 2 *Sztarh*, 1993/1. 3. Az idézetben szereplő Torum, a föld és az ember teremtője, a hantik, a mansik és a nyenyecék ősi istene. A, felsőemberek” - a jó istenek és szellemek által lakott felső világra orientálódnak. Az „alsó emberek” - a betegségeket és halált hozó istenek és szellemek által lakott alsó világ felé tájékozódnak.
- 3 Lempino településen elmondták, hogy az elmúlt évben körülbelül 40 ember, menekülni akarván a kóros italozástól, antialkoholista közösségbe tömörült. Amikor az eredményről érdeklődtünk, így válaszoltak: „Egy család kivételével, amelyik még tartja magát, ismét iszik mindenki”.
- 4 *Szevodnya*, 1993. 4.

V. M. ROZIN

EXPERIENCES OF THE POLITICS OF ABORIGINAL POPULATION IN SIBERIA

To the east from the Mountain Ural, to the north from the 60 degree of latitude in Russia can be found the Hanti-Mansi region, where the number of the aboriginal population may be estimated to 35 thousand persons. The scientific expedition to this population in 1993, its results are analysed in this study. After a short view at the changes happened to the population after 1917 the author presents mainly the story of the last decade. The Hanti and Mansi aboriginal populations in consequence of the Soviet population policy began to lose their cultural identity (in fact they totally left their language and customs), and as the author saw, their lives were degraded in all aspects. Some motion started after 1989 by a mobilization of the population. Beyond the manisided picture of the marginal situation of the people living there, we can see also the changes happened to them, mainly after the 1960s due to the exploration of the oil. The author definitely expresses his opinion in favour of the renewal of the aboriginal population, and measures taken for establishing the self-identity, even if younger aboriginals and newly settled inhabitants do not wish at all to return to the

traditional and rigorous way of living of their ancestors and their economic structure. The author emphasizes that the Russian people should accept that the Soviet regime annihilated small nations within its structure, and therefore those who remained need help in developing a cultural autonomy and a worthy way of human life.